

господарській спеціалізації регіону та розширенні внутрішнього ринку, збільшенні товарного виробництва і вдосканаленні капіталістичних відносин [14, С. 102].

Таким чином, у першій половині XIX ст. зросла перевага російського купецтва в торгівлі Чернігівщини: торгівля ця росла значною мірою коштом привозу чимраз більшої кількості товарів з центральної Росії (переважно текстилю і металевих виробів). У містах і на селі ярмарки залишалися основною формою торгівлі. Державні органи тримали торгівлю під опікою. Створення річних ланцюгів ярмаркової торгівлі свідчило про формування всеросійського ринку. Залежність Чернігівщини від Росії в цей період зростала.

Джерела та література:

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. - Чернигов, Кн. 5. - 1874. - С. 206.
2. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО) - Ф. 163. - Оп. 1. - Спр. 1.
3. Китченко О. О торговых и торговых пунктах в Малороссии // Черниговские губернские Ведомости. - 1852. - № 50.
4. ДАЧО - Ф. 127. - Оп. 13. - Спр. 47. - Арк. 1349.
5. Черниговские губернские ведомости. - 1847. - № 19. - С. 105.
6. Скалецкая О.Ю. Русско-украинско-молдавские экономические связи в 70-х гг. XVIII - нач. XIX вв. - М., 1986.
7. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Україна в першій половині XIX ст. - К., 1939. - С. 60.
8. ДАЧО - Ф. 127. - Оп. 1. - Спр. 2577.
9. Бережков М. Город Нежин в начале XIX века. - Нежин, 1895.
10. Кеппен П.П. Девятая ревизия. - СПб., 1857. - С. 152.
11. Аксаков И. Исследование о торговле на украинских ярмарках. - СПб., 1858. - С. 390.
12. Ястребов Ф. Вказана праця - С. 100.
13. Варнеко О. До історії залізничного транспорту. - К., 1927. - С. 313.
14. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. - К., 1962. - С. 102.

Микола Виговський

УКРАЇНСЬКИЙ ЕСЕР ЮРІЙ ОЗЕРСЬКИЙ: КЕРІВНИК УКРНАУКИ ПРИ НАРКОМОСІ УСРР

Сучасна історична наука в Україні вирізняється активним формуванням напрямку біографістики, тобто дослідженням науково-теоретичної спадщини та громадсько-політичної діяльності відомих і забутих особистостей. Характерно, що з'ясування життєвого шляху відбувається в контексті соціальної історії та повсякденності, суперечливих вузлів суспільного розвитку. Висвітлюються не лише досягнення, а й недоліки, навіть якщо йдеться про видатні постаті нашої минувшини. Українське суспільство позбавляється лабет тоталітаризму, рабської психології, хамелеонства, тому критично переглядає героїчні і трагічні уроки історії.

В історіографії проблем партійно-радянської номенклатури постать Ю.І. Озерського згадується побіжно,¹ але в деяких біографічних розвідках і мемуарно-документальних виданнях його діяльність, роль і місце в культурно-освітньому житті УСРР набули дещо ширшого висвітлення. Він чомусь не потрапив до збірника статей, опублікованого 1992 р. у зачаткованій Інститутом історії України НАНУ серії «Реабілітовані історією» на противагу його колегам по Народному комісаріату освіти УСРР (НКО УСРР) - О.Я. Шумському, А.А. Хвилі, О.А. Полоцькому.² Юрій Іванович також належав до верхівки номенклатури культурно-освітніх установ, відтак про нього писали, коли досліджували малоз'ясовані питання життя і творчості науково-педагогічної інтелігенції,³ у тому числі західноукраїнської.⁴ Його зараховують до жертв політичного терору в УСРР 1930-х рр.,⁵ хоча колишньому есерові Озерському вдалося уникнути арешту 1935 та 1937 рр. за «справами боротьбистів», коли репресій зазнали О.А. Полоцький, М.П. Любченко, А.А. Хвиля, В.Д. Кузьменко,⁶ які свого часу уособлювали керівну ланку Наркомосу УСРР та його галузевих підрозділів. Досліджуючи біографію

Озерського, вчені переймалися трагічним фіналом його номенклатурної діяльності, нехтуючи до певної міри принципом об'єктивності щодо ролі і функцій керівника Укрнауки при Наркомосі УСРР.

За соціальним походженням Ю.І. Озерський належав до селянства, позаяк народився в с. Смяч Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії у 1896 р., але в анкетах «відповідального керівника» зазначав власноруч - «інтелігент, син попа».⁷ Він закінчив духовне училище і семінарію в Чернігові, а в 1914 р. поступив до Петроградського історико-філологічного інституту, де і брав участь у діяльності Української студентської спілки, очолюваної Є.Нероновичем. Там студент Озерський познайомився з українськими есерами - М.Салтоном та М. Чеченем, а вже весною 1917 р. його направили до Києва і згодом до Чернігівського губкому партії есерів. Саме в Чернігові «потоваришував» з В.Блакитним - одним з ідеологів УПСР, займався підпільною діяльністю в містах губернії - Ніжині, Конотопі, Глухові, Кролевці, був делегатом з'їзду УПСР у квітні 1918 р., на якому відбувся розкол партії.

Освітньо-номенклатурну роботу розпочав у 1919 р. у Ніжині, очолюючи відділ народної освіти, але як член УКП(б), а після розпуску партії боротьбистів у березні 1920 р. пристав до КП(б)У.⁸ За «проявлену лояльність» до більшовиків його призначили до Колегії політичної освіти дорослих НКО УСРР, у якій Озерський працював протягом 1921 - 1922 рр. Функції політосвіти не обмежувалися навчанням «політграмоти» - первинної ланки номенклатури освітніх установ, вони також поширювалися на духовне та літературно-мистецьке життя суспільства, яке «українізувалося». Він відвідував засідання Держнаукметодкому при НКО УСРР, ревізував діяльність видавництва «Рух», УРЕ, брав участь у роботі з'їзду письменників-гартівців, був членом редколегії освітянських часописів.

Призначення Наркомом освіти УСРР О.Я.Шумського сприяло просуванню ходінками влади багатьох колишніх активістів УКП(б). Так, 21 січня 1926 року за розпорядженням Наркома на посаду завідуючого Управлінням політосвіти НКО УСРР призначили Ю.І.Озерського.⁹ Зарекомендувавши себе «позитивно», він потрапив в поле зору наркома М.О. Скрипника, якого «висунули» замість Шумського у березні 1927 року. Новоспечений нарком, котрий волів стати академіком ВУАН, видав 15 липня 1927 р. наказ: «На тов. Озерського Ю.І. завідателя Управління НКО накладається виконання обов'язків завідателя Укрнауки в сполученні зі завідуванням Управлінням Політосвіти».¹⁰ Поєднання обох посад в одних руках означало встановлення жорстокої політцензури в установах науки та освіти. Академік С.О.Єфремов, у якого, судячи зі «Щоденника» вченого, склалися неоднозначні стосунки з ним, зазначав тоді, що Озерський «почував себе господарем в Академії».¹¹ За нотатками згаданого «Щоденника» Єфремова можна виявити справжнє місце і роль українського політцензора в науковому та культурно-освітньому житті України другої половини 1920 - початку 30-х рр.

Перший запис про Озерського в «Щоденнику» Єфремова припадає на 22 липня 1927 року, тобто тиждень після його призначення на голову Укрнауки, а стосувався він кадрового складу Всеукраїнської академії наук (ВУАН) та її фінансування. «Голова наради Озерський поведився більш ніж коректно, - занотував Єфремов, - бо разом з мною обороняв інтереси Академії проти фінансового управління».¹² Нарада відбувалася в Харкові в Наркомосі, учасники якої розподіяли бюджетні кошти між установами системи освіти, науки та культури. Прізвище Озерського згадується у «Щоденнику» Єфремова понад 30 разів, але в глузливо-іронічному контексті. Посада дозволяла Озерському вирішувати кадрові питання, здійснювати ревізію діяльності ВУАН, впливати на вибори, формувати політико-ідеологічні пріоритети секції суспільних наук. Траплялися з ним і дивні пригоди. В листопаді 1927 р. Академія наук одержала помешкання для президії, а телеграму подяки надіслала до ЦК ВКП(б). «В своїй останній розмові з Президією Академії Озерський між іншим запитав і про ту телеграму, - записав 18 листопада Єфремов. - «Діло добре, телеграма звернула увагу скрізь, і в нас, і за кордоном; так же ні наша, ні Російська Академія не говорила... одно тільки в наших колах викликає непорозуміння: чому її адресовано до ВКП? Хіба ж наша КП(б)У не ближче до Академії.»¹³ Мотивація подібного тлумачення зрозуміла: номенклатура Укрнауки воліла почути подяку на свою адресу, щоб одержати політичні дивіденди від ЦК КП(б)У. Тут не було якогось «ідейного сепаратизму» чи ностальгії за боротьбистським минулим.

Керівникові Укрнауки доводилося перебувати між декількома вогнями: залагоджувати непримиренність М.С.Грушевського та Єфремова, а з другого боку, реалізовувати амбітні претензії Скрипника на звання академіка. Складається враження, що сутички між вченими були рукотворними, тобто Скрипник діями і вчинками Озерського намагався внести організаційний та особливо ідейний розкол між академіками. «Розказують, - занотував Єфремов 25 січня 1928 р., - що Озерський запрохує до себе академіків та й очітує. Був у його Пфейфер». «Дивуюсь, - каже Озерський, - що Другий відділ, хоч найчисленніший, не хоче брати на себе влади в Академії... От, наприклад, яка ваша думка про таку комбінацію: Тутківський - президент, Плотников - віце-президент, Симинський - неодмінний секретар», - «не знаю, - каже Пфейфер». Справді, не дурна думка: це була б для начальства ідеальна комбінація. Більш комісаро-слухняної Президії й уявити собі не можна.»¹⁴ Укрнаука, яка перебувала у складі Наркомосу, очевидно, виконувала «директивні» вказівки Скрипника. Для перевірки діяльності Академії наук була навіть створена спеціальна комісія, яку очолював Озерський. «До ревізії, на думку Озерського, академіки поставились або вороже, або холодно й пасивно, опріч двох: Тутківського та Симинського, - записав Єфремов до «Щоденника» 11 лютого 1928 р.»¹⁵ Укрнаука в особі Озерського намагалася «запропонувати переобрання президії», але тоді у нього не було прихильників. Він, судячи із зауваг Єфремова, був незадоволений, «звичайно, ревізорів з такого результату не можна бути дуже вдоволеному».¹⁶ Але тоді боротьба за радянізацію президії Академії наук лише розпочалася.

3 травня 1928 р. відбулися вибори в академіки та власне президії і керівництва ВУАН. Напередодні Озерський провів активну «оргпідготовку», навіть запевнив Скрипника, що саме наркома оберуть головоючим на зборах і «голосуватимуть слухняно за всіх, за кого звелють».¹⁷ Збори обрали головоючим першого президента ВУАН В.І.Вернадського, а висунуту академіком П.А.Тутківським кандидатуру від Наркомосу - Скрипника, відхилили. Президентом Академії наук обрали Д.К.Заболотного, а всі зусилля «комуністичного Мачницького», тобто Озерського, що мав псевдонім - Мачницький, «протиснути» в академіки Скрипника - виявились марними. Не вдалося усунути від справ і Єфремова. Отримавши поразку, Озерський фактично започаткував разом із Скрипником політичне переслідування неслухняних академіків. 6 травня 1928 р. газета «Пролетарська правда» - друкований орган Київського окружного партії - опублікувала доволі радикальну статтю про результати виборів до президії Академії наук, яку, на переконання Єфремова, «інспірували» Скрипник та Озерський.¹⁸ «Перша група, - зазначалося в куцоному коментареві до підсумку виборів, - подачею своїх голосів виявила політичну демонстрацію проти органів радянської влади, що керують культурними справами, а тим самим і проти всього радянського уряду України. Друга група своїм голосуванням не протиставляла себе політиці НКО, але не цілком розібралася в усіх нюансах намірів першої групи. Третя група академіків підтримала Наркомос».¹⁹ Цей дивний репортаж, автором якого був Озерський, викликав пересторогу в Академії і переполюх серед номенклатури наркомосу. «Кажуть, - занотував Єфремов 7 травня 1928 р. - що після голосування в Академії «представники од Наркомоса» ходили, мов у воду опущені: це не перший випадок, що голосовано проти чиновників у всій радянській практиці, - виходить, що взагалі можна так голосувати. Отже, рушиться найголовніша підвалина радянського ладу».²⁰ Висновок притаманний для Єфремова, якого неможливо запідозрити у симпатії до радянської влади, але вибори засвідчили позицію науковців.

Протистояння офіційного Харкова, де перебував Наркомос УСРР, з УАН, яка залишилася в Києві від часу свого заснування у 1918 р., завершилося перемогою інтелігенції над номенклатурою. Академік Єфремов та його колеги, незважаючи на появу так званої «волобуєвщини», тобто політичного попередження від влади, виявили пасивну і результативну форму спротиву. Лідер Укрнауки Озерський, якого Єфремов називав «Прегоратива», тому що той весь час говорив не «прерогатива», а навпаки, «просто боїться вертатись до Харкова, тому він і сидить у Києві та усилюється «рятувати ситуацію»».²¹ Його відрядили тоді до Берліна у справах Наркомосу, а на зворотному, шляху Юрій Іванович відвідав Львів, зустрічався з місцевою інтелігенцією.²² Очевидно, йшлося про те, щоб унеможливити публікації розвідок Єфремова на сторінках галичанських періодичних видань.

Скандальні вибори до УАН спричинилися до того, що вона не відсвяткувала свого

ювілею - 10-річчя заснування. Повернувшись з Європи, Озерський мав зустріч в Академії, розповідаючи «речі відомі» та «хвастиліві дурниці».²³ Щодо ювілею Єфремов не висловлював подиву - «навіть добре: одним скандалом менше в житті Академії», але одночасно згадав про ініціативу його проведення, яка належала все-таки Озерському, у тому числі із запрошенням іноземних вчених.²⁴

Чергова виборча кампанія до УАН розпочалася весною 1929 р., яка висунула нових представників партійно-державної номенклатури. «В академіки пруться: Скрипник, Гринько, Затонський, Шліхтер, - зауважив про себе Єфремов, - не кажучи вже про Яворського, - все, як бачимо, великі вчені!»²⁵ Напередодні виборів Раднарком УСРР видав постанову «Про поповнення ВУАН новими дійсними членами та про порядок вибору їх»,²⁶ відтак Озерський одержав чергову мотивацію своєї номенклатурної діяльності. Згадавши про «труднощі переходового періоду, поживлення класової боротьби в нашій країні, зростання дрібнобуржуазних, зокрема, націоналістичних настроїв, що позначилися і на окремих наукових робітниках», голова Укрнауки закликав в одній із статей академіків поставитися відповідально до виборів задля того, «щоб краще їх провести». Про це він писав на сторінках його улюбленої «Пролетарської правди».²⁷

Поповнення «новими, молодими силами, зокрема - представниками марксистської методи в дослідженні», він вважав вкрай необхідним, бо з-поміж діючих академіків, з «марксистською метою» - немає.²⁸ Запланували обрати до нових дійсних членів ВУАН, з них 20 перевести на бюджет НКО, тобто штатних академіків.²⁹ У червні 1929 р. відбулися вибори керівництва у відділеннях, у тому числі й історико-філологічного, де Єфремов очолював кафедру історії новітнього українського письменства. На зборах, які обирали керівництво, Сергій Олександрович утримався від голосування. «Озерський в кінці пробував мені дорікати за те, - занотував до «Щоденника» академік Єфремов, - що я зіпсував їм одногосність і одержав од мене різку одправу, що я голосую по совісті, а не з наказу».³⁰ За академіком Єфремовим органи ДПУ слідували постійно, про що він сам пише у «Щоденнику», але 1929 р. виявився для нього доленосним - його заарештували за сфабрикованою справою «СВУ». Можна припустити, що «неслухняна позиція» академіка, крім його політичної біографії, стала причиною форсованої підготовки процесу «під Єфремова». Замовником цього разу була не Укрнаука з її активним керівником, а партійна номенклатура вищого рівня.

На початку січня 1930 р. Озерського «звільнили від виконання обов'язків члена колегії НКО УСРР» у зв'язку з «переходом на іншу роботу», відтак йому доводилося працювати в УРЕ, читати лекції в Харківському ІНО, допоки про нього не згадали знову, запросивши головою Держвидаву УСРР 2 березня 1930 р.³¹ А наступного дня секретаріат ЦК КП(б)У затвердив кандидатуру Озерського «на голову ДВОУ, ввівши його до складу НКО».³² Повернення виявилось доленосним, тому що рівно через рік кадровий склад Наркомосу УСРР на чолі зі Скрипником було «очищено» від «ухильників». Після самогубства колишнього наркома розпочалися масові репресії проти його прихильників. Не став винятком і Ю.І. Озерський. Його арештували 23 листопада 1933 р., визнавши одним із членів фашистського блоку, яким безпосередньо правили лідери УВО, відтак звинуватили у спробах замаху «на життя вождів партії».³³ У січні 1934 р. він визнав свою причетність до керівництва «українсько-боротьбистського блоку», позаяк дома залишились дружина Олександра Дмитрівна Кривусьова, 14-річний син Костянтин та 8-річна донька Заря.³⁴ Вирок був типовим для політ'язнів 1934 р. - засудження до розстрілу з наступною заміною його засланням на 10 років до таборів. Соловецький табір особливого призначення (СТОП) справді виявився останнім пристанищем Озерського. У вересні 1935 р. його дружина намагалася розшукати місце перебування чоловіка, звертаючись до НКВС СРСР, але марно. Він перебував на Соловках разом з сотнями українських літераторів, письменників, вчених, яких добре знав. У 1936 р. секретно-політичний відділ НКВС виявив занепокоєння з того, що колишні члени «УВО» можуть підтримати фашистську Німеччину, яка претендувала на території за Рейном, тому рекомендували пильнувати за поведінкою Озерського, що «користувався авторитетом» у Скрипника та був «сподвижником українського наркомоса Шумського».³⁵ В листі Озерського до О.Д. Музолевської, яка мешкала в Харкові, перехопленого чекістами, йшлося про побут радянського політ'язня. Прочитуємо його мовою, яка зафіксована у спецзведенні Од ПУ від 10 червня 1934 р.: «Сонце виходить в три часа ночи, а заходить в 11 часов, -

легко можна обійтись без огня. Работаю на общих работах: таскал дрова и лес из воды и складывал в штабеля для погрузки, - о работе по специальности не может быть и речи, да и негде здесь, на острове, как челюскинцы живем. Питание неважное, получаем хлеба 700 гр., каша на завтрак или борщ из сушеных овощей и опять каша или рыба, вечером же только кипяток. Сахара имею 400 гр., посему еле хватает на 2 недели вприкуску. Сплю пока на досках - конечно, не на постоянной кровати, - подложивши пальто. Имеем почту и газету, но библиотека здесь очень маленькая, да и не те книги, которые нужно для меня. Работать над собой почти невозможно».³⁶ У липні 1934 р. він одержав листівку від дружини, яка відправила її з Москви, інформуючи про те, що листи з Соловків інколи одержувала. «Я не знаю, за що ты арестован, какое у тебя обвинение и какой у тебя срок, - писала вона йому в одному з листів, - была у прокурора и сколько ни просила, но ничего не узнала».³⁷ Судячи з листа Озерського до Музолевської, у якому він розпитував про долю дружини та дітей, її листи до нього не доходили. Відомо, що його дружина намагалася уникнути репресій, але не надовго, позаяк в одному з листів Озерського йшлося про те, що вона могла б приїхати на поселення, якщо він відбуде третину ув'язнення. Незбагненна логіка життя: перебуваючи в самому кратері смерті, думати про порятунок, про відсутність потрібної книги, вилаштовувати плани на майбутнє. Він відсидів третину терміну «покарання», але замість «поселення» з дружиною, його стратили. 7 жовтня 1937 р. особлива трійка УНКВС Ленінградської області, розглянувши справу оперативної частини Соловещької в'язниці ГУДБ НКВС СРСР на 52 осіб, засуджених до різних термінів ув'язнення, які залишилися «на контрреволюційних позиціях і продовжували вести контрреволюційну агітацію та виявляти терористичні наміри», засудила Ю.І. Озерського до розстрілу.³⁸ Серед страчених виявились також відомі вчені та освітяни, керівники культурно-освітніх установ - М.М. Вороний, А.М. Гарбуз, В.Ф. Гоца, П.Ю. Дятов, Й.М. Зозуляк, М.К. Зеров, К.І. Коник, О.А. Крушельницький, М.М. Лозинський, М.П. Павлушков, М.М. Полоз, В.П. Підмогильний, О.І. Бадан-Яворенко, Ю.П. Мазуренко та інші. Дружина Озерського мешкала у Москві, домагаючись реабілітації чоловіка, тому 14 квітня 1962 р. президія Верховного суду Карельської АРСР скасувала судовий чи позасудовий вирок 1937 р. Його реабілітації, а не повернення дочекалася і рідна мати - Ольга Миколаївна Зебницька, яка жила у Києві.³⁹

Джерела та література:

1. Дорошко М.С. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20 - 30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. - К.: Видавничо-поліграфісний центр «Київський університет», 2004. - 154 с.
2. Реабілітовані історією (АН України, Ін-т історії України та ін.: Редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.). - Київ - Полтава: Рідний край, 1992. - 401 с.
3. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20 - 30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. - Донецьк: НОРД-ПРЕСС, 2004. - 455 с.; Даниленко В.М., Кузьменко М.М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського нарком осу. Біографічні нариси. - Севастополь-Донецьк: «Вебер», 2003. - 56 с.
4. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 - 50-ті роки ХХ ст. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 146, 156, 252, 304.
5. Марочко Василь, Хіллі Гьотц Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 - 1941). - К.: Науковий світ, 2003. - 301 с.
6. Шаповал Ю.І. Україна 20 - 50-х років: сторінки ненаписаної історії. - К.: Наукова думка, 1993. - С. 163, 223.
7. ЦДАВО України. - Ф. 166. - Оп. 12. - Спр. 5456. - Арк. 1-2.
8. Там само
9. Там само. - Арк. 2.
10. Там само. - Арк. 12.
11. Єфремов Сергій Щоденники. 1923 - 1929. - К., 1997. - С. 745.
12. Там само. - С. 522.
13. Там само. - С. 548.
14. Там само. - С. 578.
15. Там само. - С. 586.
16. Там само
17. Там само. - С. 625.
18. Там само. - С. 626.
19. Переобрання президії УАН // Пролетарська правда. - 1928. - 6 травня.
20. Єфремов Сергій Знач. видання. - С. 627.

21. Там само. - С. 633-634.
22. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Зазнач. праця. - С. 304.
23. Там само. - С. 632.
24. Там само. - С. 748.
25. Там само. - С. 757.
26. Див.: Вісті ВУЦВК. - 1929. - 17 квітня.
27. Озерський Ю. Про вибори нових академіків до Всеукраїнської академії наук // Пролетарська правда. - 1929. - 21 квітня.
28. Там само
29. Там само
30. Єфремов Сергій Зазнач. видання. - С. 77.
31. ЦДАВО України. - Ф. 166. - Оп. 12. - Спр. 5456. - Арк. 1-2.
32. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 235. - Арк. 114.
33. Даниленко В.М., Кузьменко М.М. Зазнач. праця. - С. 19.
34. Там само. - С. 20.
35. Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. Том 1. - К., 1997. - С. 80. 36 Там само. - С. 181. 37 Там само. - С. 187.
38. Там само. - С. 185.
39. Даниленко В.М., Кузьменко М.М. Зазнач. праця. - С. 19-20.

Ірина Еткіна

●

З ІСТОРІЇ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (КІНЕЦЬ 1919 - 1920 рр.)

Сучасна українська економіка стоїть перед необхідністю створення нових форм сільськогосподарського виробництва, які б відповідали запитам ХХІ ст., що спонукає до обов'язкового врахування історичного досвіду нашої країни. Особливий інтерес викликає період української революції 1917 - 1921 рр., коли вектори аграрних реформ змінювалися з калейдоскопічною швидкістю, як і політичні режими. Розгляд регіональних особливостей земельних перетворень кінця 1919-1920 рр. сприяє адекватному відображенню історичної дійсності.

Дослідження аграрних перетворень включає в себе широкий спектр питань, але в рамках даної статті ми зупинимось лише на одному - розподілі земель серед селянства губернії. Цій проблемі присвячена монографія М.І.Ксензенка.¹ Окремі аспекти цієї теми розглядали як радянські дослідники, зокрема, Н.І.Супруненко², І.І.Шевченко³, Р. Д. Лях⁴, В. В. Калініченко, І. В. Хміль, так і сучасні: Я. Малик⁷, О. Ганжа⁸, С. Кульчицький⁹ та інші.

І все ж ряд проблем залишився невисвітленим або потребує переоцінки. Саме залучення місцевого матеріалу дає змогу уникнути схематизації при вивченні складних економічних процесів. Тема є складовою комплексної проблеми «Соціально-демографічні процеси в Україні в І-й половині ХХ ст.», яка досліджується на кафедрі історії слов'ян Чернігівського педуніверситету.

У статті поставлено за мету дослідити механізми реалізації радянського аграрного законодавства кінця 1919 - 1920 рр. на матеріалах Чернігівської губернії. Для розв'язання поставлених завдань залучено документи Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) та матеріали тогочасної преси.

Територія губернії на 1920 р. становила 37 348 км² і поділялась на 11 повітів. 26 серпня 1920 р. ВУЦВК УСРР ухвалив рішення про утворення Шосткинського повіту, до складу якого увійшли окремі волості Новгород-Сіверського, Кролевецького та Глухівського повітів.¹⁰ За переписом 1920 р., чисельність мешканців губернії сягала 1841,8 тис. чоловік.¹¹

Весь нетрудовий земельний фонд губернії, за даними губземвідділу, дорівнював 428 тис. дес., в т. ч. поміщицьких 330 тис. дес., церковних 27 700 дес., монастирських 4 600 дес. і земель цукрових заводів 65 300 дес. З цієї площі в 1919 р. було розподілено в тимчасове індивідуальне користування 255 тис. дес. (ріллі 180 тис. дес. і сінокосів 75 тис. дес.). Водночас радгоспам відводилося 14 тис. дес., колективним господарствам - 3 220 дес., радянським установам - 4 000 дес. Завідуючий губземвідділом С. Данилов 12 березня